

TÜRLERE ÖZGÜ İLK KAYNAKLARDA “İNSAN” GÖRÜŞÜNÜN TEMELLERİ

Dr. Nusrettin YILMAZ*

ÖZET

Düşünce tarihi ve günümüz disiplinlerinin en temel araştırma alanlarından biri insandır. İnsan, tanıma noktasında konu edildiğinde gözler felsefeye çevrilir. Burada da, insanın kendi kendisiyle, dış dünyayla ve görünmeyen alemle ilişkisi anlamında bir bütün olarak ele alan bakış açıları önemlidir.

Türk düşüncesi de bütüncül bir anlayışla insanı ele almaktadır. Çünkü Türkler, bir uygarlıktan diğerine göç eden bir ulustur, dolayısıyla insan anlayışları da universaldir. Gerçekten de hala Türklerin, Avrupalı için değerli olabilecek, derin bir anlayış, insani durumlara karşı iyi niyet gibi üstün davranışları vardır. Bu düşünüş biçiminde ifadesini bulan Alp tipi, maddecilikle gözleri kararmış batı anlayışına değerli katkılar sağlayacak özellikleriyle dikkat çeker.

İşte bu çalışma, kültürel açıdan erken sayılabilecek bir dönemde Türk Düşüncesinin başlıca dokümanları olan Yazıt ve Destanlara bağlı kalarak, düşünce tarihinin temel problem alanlarından biri olan insan konusu üzerine odaklanmaktadır.

GİRİŞ

Günümüz insan topluluklarının din, kültür ve medeniyet farklılıklarına rağmen önemli hedeflerinden biri de bir anlaşma ve uzlaşma ortamı içinde bulunmaktır. Çağımızda bu bir ihtiyaç olarak gündeme geldiğine göre, insanın kendisi için doğal sayılan bir sonuca ulaşamadığı belirlenebilir. Çünkü insan, bütün varlık sahaları içinde akıl sahibi olan tek varlıktır ve bu yeteneğiyle kendi içinde (ünsiyet eden) kaynaşabilen bir yapıda olduğu için ins (insan) adını almıştır. Anlaşılan o ki, insanın insan olarak sahip olduğu varlık yapısı ile, kendini yorumlama biçimi arasında bir kopukluk yaşanmaktadır. Başka bir ifadeyle, insan kendi kendini bilme noktasında daha tam olgunlaşmamış, bu başarıyı henüz yakalayamamıştır..

İnsan, insan olarak varlaştığı alanın ilkelerine bağlı kalmadığı/kalamadığı için sosyal açıdan da sağlıklı bir şekilde sosyalleşememiştir. Neredeyse hemen her dönemde bir kültür ve medeniyetin diğerlerini yok sayarak yayılcı bir politika izlediği görülmektedir. Bu yönde bir eğilim yüzündendir ki karşılıklı bir diyalog da şu ana kadar sağlanamamıştır. Dolayısıyla ki, düşünce tarihi boyunca, kendini bil şeklindeki özlü ilkeye sürekli yeni açılımlar getirilme ihtiyacı duyulmuştur. Bugün

* Atatürk Üniversitesi Erzincan Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi

de yine insanın kendini bilmesi anlamlı ve önemli bir ilke olmaya devam etmektedir. Karşılıklı diyalog, önemli bir söylem, çokça arzulanan bir durum ve bir çıkış yolu olarak takdim edilmekte, hatta bu bağlama katkı sağlayabilecek “insanî” her görüş ve düşünceye hemen her kültür/toplum açık bulunmaktadır.

Çeşitli görüşler içerisinde, tarihsel açıdan eğilimde oluşan aşınma payını da dikkate alarak bu noktada, insanı kendi varlık sahası içinde tanıyan görüş ve anlayışlara öncelik verilmesi uygun olacaktır. Türklere özgü ilk kaynaklardaki insan anlayışına odaklanmamızın nedeni budur. Orada insan, kendi varlık sahası içinde ve daha ilk başta bir bütün olarak konuşlandırılmakta, insan hakkındaki tek yönlü anlayışlar terk edilerek insan yeniden bir sentezle ele alınmaktadır.

Türk toplumunun değer ve tutumlarının oluşup gelişme dönemlerinde bu kadar yetkin bir insan anlayışına ulaşılmış olması, çok uzun bir geçmiş ve geniş bir tarihsel deneyim sonucu gerçekleşmiştir. Gerçekten de Türkler, köklü geçmişleriyle çeker. Tarihin tanıdığı en eski topluluklardan biri olan Türkler, zengin kültürleri ile belirli bir düşünce ve medeniyetin taşıyıcısı büyük bir milledir. Dünya kültürlerinin tarihte iki kez birbirleriyle karışıp kaynaştığı bölgelerde yaşadıkları, ticaret yollarının geçtiği kavşakları ellerinde bulundurdukları ve sürekli göç eden bir topluluk oldukları için, çeşitli kültürlerle temas etme ve böylece erken bir dönemde hoşgörü ve diyalog bağlamını yakalama imkanı bulmuşlardır. Tarihsel süreçte, zaman zamanda aynı anda kurmuş oldukları güçlü devletler, Türklerin, “insanlar bütün yeteneklerini bir toplum içinde gerçekleştirebilirler”¹ şeklindeki tarih görüşüne ulaştıklarının en önemli kanıtıdır.

Tarih boyunca ve bütün insanlığın kendi kendini tanıma yönünde olağanüstü bir çabası vardır. Bu konuda eskilerden günümüze hazine niteliğinde büyük bir miras devretmiştir². Aslında insanın kendini tanımayı keşfetmesi, onun doğasının bir sonucudur. Çünkü insan, doğası gereği bilmek isteyen bir varlıktır³, her konuda olduğu gibi kendi kendini tanıma konusunda da sürekli bir merak ve istek içinde olmuştur⁴. Bu merak ve isteği karşılama yönündeki çabanın bir ifadesi olarak da kendi kendisini araştırıp incelemesi gayet doğal ve makul bir istektir. Böylelikle, insanın doğal merakının kendi kendini tanıma yönünde devreye girmesiyle birlikte başlayan bu süreç⁵, bir yandan az veya çok ama her insanda mutlaka var olan bu merak ve istekle orantılı olarak genişlerken bir yandan da, hemen her çağ ya da dönemin kendine özgü şartları karşısında insanı yeniden yorumlama ihtiyacıyla birlikte, insan hakkındaki araştırmalar giderek artan bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. İnsan yine aynı insan olduğuna göre aynı istek ve şartlar bugün için de geçerliliğini koruyor demektir.

¹ GÖKBERK, Macit, **Kant İle Herder’in Tarih Anlayışları**, İstanbul, 1997, s.128-129.

² CARREL, Alexis, **İnsan Denen Meçhul**, (Çev. Refik Özdek), İstanbul, 1983, s. 23.

³ ARİSTO, **Metafizik I**, (Çev. Hilmi Ziya Ülken), İstanbul, 1935, s. 25.

⁴ AYGEM, Nermin, “İnsanlığın Kültür Tarihi Hakkında”, **DTCFD.**, S. 4, Ankara, Mayıs-Haziran, 1946, IV/429.

⁵ CASSİRER, Ernst, **İnsan Üstüne Bir Deneme**, (Çev. Necla Arat), İstanbul, 1980, s. 15.

1-İNSANIN “KENDİNİ BİLME” MESELESİ

İnsanın kendini bilmesi, tarihin daha ilk devirlerden itibaren önemli bir ilke olarak belirlenmiş, herkesin kendisi için bir ders olduğu ve bu yüzden her insanın kendine yakından bakmayı bilmesi gerektiği söylene-gelmiştir⁶. Aralarındaki ayrılıklara rağmen, çağlar boyunca, çeşitli insan toplulukları, din, kültür ve medeniyet çevrelerince kendini bilme şeklindeki bu özlü ilke, ortaklaşa genel kabul görmüştür⁷.

Bu genel kabule göre kendini bilme şeklindeki ilke, insanın kendisini çevreleyen diğer bütün meseleleri temellendirilip açıklamasında merkezi bir kalkış noktası görevi yapmaktadır⁸. Çünkü, daha ilk başta, her birimizin kendi hakkındaki kanaati, doğrudan “insan” hakkındaki düşünceye, “insan”ı görüş tarzına bağlıdır. Onu nasıl düşünüyor, nasıl yorumluyorsak kendimize ilişkin düşüncemiz de ona yakın, benzer bir noktadadır⁹. Tek bir insan, insan soyunun simgesi, insan türünün belirgin bir örneğidir. O, hem kendisi hem de herkeştir; kendi özellikleri olan bir bireydir ve bu anlamda tektir, bir yandan da insan soyunun ayırt edici bütün özelliklerini kendinde topladığı için herkeştir¹⁰. Dolayısıyla “insanı” tanımak kendimizi tanımak demektir.

Buna göre, nasıl insan hakkındaki görüş ve kanaatler doğrudan kişinin kendi hakkındaki görüş ve kanaatlerine temel oluşturuyorsa, aynı şekilde, kişinin kendi kendisi hakkındaki düşünce ve kanaati de diğer bütün görüş ve yaklaşımlarında temel olmaktadır. Yani insan, kendine biçtiği değere göre içinde bulunduğu durumlara da bir değer biçmektedir¹¹. O halde, uygun olan da, yine insanın kendinden başlaması, kendisinin ne olduğunu öğrendikten sonra, etrafındaki eşyayı ve bunların sebebini araştırmaya yönelmesidir¹². Nitekim, düşünce tarihinde, insan görüşü, her felsefi ve bilimsel görüş için bir temel olmuş, her düşünür, varlık, bilgi, ahlak, metafizik, tarih vb. hususlarla ilgili görüş ve düşüncelerini bu temel üzerine kurmaya çalışmıştır¹³.

⁶ MONTAİGNE, Michel, **Denemeler**, (Çev. Sabahattin Eyüpoğlu), İstanbul, 1995, s. 7.

⁷ SCHİMMELE, Annemarie, **Tasavvufun Boyutları**, (Çev. Ender Gürol), 1982, s. 169; YILMAZ, Nusrettin, **Eski Türk Yazıt ve Destanları Işığında Tarihi Varlık Olarak İnsan**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1998, s. 3.

⁸ ŞAHİN, Hasan, **Descartes’in Tanrı Anlayışı** ve İslami Açıdan Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1982, s. 1-2.

⁹ GÖKALP, Ziya, “İnsan Telakkisi”, **Makaleler VII**, (Haz. M. Abdülhaluk Çay), Ankara, 1982, s. 67.

¹⁰ FROM, Erich, **Erdem ve Mutluluk**, (Çev., Ayda Yörükan), İstanbul, 1993, s. 57.

¹¹ ŞAHİN, Hasan, “İnsan-Din İlişkisi”, **EÜİFD.**, S.1, Kayseri, 1983, s. 111.

¹² NADİR, Albert Nasri, **en-Nefsü'l-Beşeriyetü İnde İbn Sina**, Beyrut, 1986, s. 11 ve 39.

¹³ MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, **Kant ve Scheler’de İnsan Problemi**, İstanbul, 1969, s. 9.

Diğer taraftan, insanlık tarihiyle ilgili bilgilerimizin büyük bir kısmı, daha çok yakın zamanlarla, yalnızca beş-altı bin yıllık bir medeniyetle sınırlıdır¹⁴. Medeniyetle kayıtlı bilgilere bakılırsa, insanın kendini tanıması da süreç olarak çok geç başlayıp ayrıca yavaş ilerlemiştir. Çünkü insan, birçok bakımdan fiziksel çevresine bağımlıdır ve her şeyden önce yaşamak gerektiği için varlığını sürdürmek adına, düşüncesini de öncelikle dış dünyaya yöneltmiş, orayı tanımak istemiştir¹⁵. Nitekim, düşüncenin öncelikle dış dünyaya yöneltmesiyledir ki, simya, kimyadan önce gelmiş, ona kaynaklık etmiş, insanlar, yüksek düzeyde bir astroloji bilgisine sahip oldukları dönemlerde kendi fizyolojilerinden neredeyse haberleri bile olmamıştır¹⁶. Bir açıdan, madde dünyası uzun süre manevi dünyanın tanınmasını unutturmuş, madde dünyasının yapısı bakımından basit oluşu, insanın son derece kompleks ve parçalanmaz bir bütün oluşu karşısında insana daha kolay gelmiştir¹⁷.

Bu gerekçelere bağlı olarak, insanın kendi kendisiyle ilgili bilgilerinin henüz daha tam ve yeterli düzeyde olduğunu söylemek oldukça zordur. Nitekim, çağımızdaki üzerine kafa yorulan meseleler açısından da bakıldığında da, insan yine kendisiyle ilgili farklı görüş ve düşüncelerin ileri sürüldüğü çok yoğun bir problem alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün insan hakkındaki bilgilerde bir belirsizlik ve kargaşa ortamı yaşanmakta, verilerin çokluğu kullanılmaları için bir engel oluşturmaktadır¹⁸. Daha ilk baştan beri aynı biyolojik ve akli niteliklere sahip, aynı ruhu taşıyan¹⁹ tek bir insandan söz açılıyor olmasına ve insanı araştıran bilimlerin gittikçe çoğalmasına karşın, konunun her geçen gün biraz daha karmaşık bir süreç girdiği gözlenmektedir²⁰.

Bu süreçte kargaşayı artıran bir diğer eten de, insanın, geçmişi, şimdiki ve sonrayı yorumlama isteği ile mevcut gelişmelere göre her açıdan uygulanabilecek çözümler üretme ihtiyacıdır. Özellikle de günümüz insanı, dünya tarihinin biçimlenme hızı ve yeni oluşan değerler karşısında bocalamakta, içinde yaşadığı tarihi dönemin kendi hayatı açısından taşıdığı anlamı dahi kavrayamamaktadır²¹. Sürekli değişiklik gösteren hayatın yeniden yorumlanması, öncelikle insanın kendisine ilişkin görüş ve kanaatleri yeniden ve tekrar tekrar gözden geçirmesini gerekli kılmaktadır. Görünen o ki, her mesele çıkış veya varış noktası bakımından,

---

¹⁴ TOYNBEE, Arnold, **Tarih Bilinci I**, (Çev. Jane Caplan), İstanbul, 1978, s. 10; GARAUDY, Roger, **İnsanlığın Medeniyet Destanı**, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul, 1995, s. 9.

¹⁵ CASSİRER, a.g.e., s. 15; CARREL, a.g.e., s. 27.

¹⁶ ROTHACKER, Erich, **Tarihselcilik Sorununun**, (Çev. Doğan Özlem), İstanbul, 1990, s. 79; , a.g.e., s. 195; CARREL, a.g.e., s. 27-30; Cemil Meriç, **Jurnal**, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İstanbul, 1992, I/173.

¹⁷ CARREL, a.g.e., s. 27-30.

¹⁸ SCHELER, Max, **İnsanın Kosmos'taki Yeri**, (Çev. Tomris Mengüşoğlu), İstanbul, 1988, s. 12; CASSİRER, İnsan Üstüne, s. 30-31; ÖZLEM, Doğan, **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, İstanbul, 1996, s. 130.

¹⁹ TOYNBEE, Arnold, **Medeniyet Yargılanıyor**, (Çev. Ufuk Uyan), İstanbul, 1991, s. 222;

²⁰ SCHELER, a.g.e., s. 12; CARREL, a.g.e., s. 19-23.

²¹ MİLLS, C. Wright, **Toplumbilimsel Düşün**, (Çev. Ünsal Oskay), Ankara, 1979, s. 8.

gelip yine her varlık sahasını kendinde toplayan insan üzerinde düğümlenmektedir. Yani mesele, insan meselesidir.

Bu bağlamda, insanı sadece kişisel özellikleriyle değil, yapı bakımından ve insan olmanın ne anlama geldiği bilinecek şekilde araştırıp incelemek önem kazanmakta²², onu olduğu gibi ve kendi içinde yakalamak gerekmektedir. Çünkü insanın araştırılmasında asıl amaç, onun doğasının, nasıl bir varlık yapısına sahip olduğunun anlaşılması, onun evrendeki yeri ve öteki varlık alanlarıyla olan bağının bilinmesidir.

Bu şekliyle insan konu edildiğinde de, gözler doğrudan doğruya felsefeye çevrilmektedir. Çünkü, diğer bütün bilimlerden farklı olarak sadece felsefe, insanın varlık yapısı, onun ne olduğu, evrendeki yeri, varlık şartları ve başka canlılarla olan bağı gibi problemlerle uğraşmaktadır²³. Dolayısıyla, insanı inceleyen diğer disiplinlerin insan hakkındaki verilerini de dikkate alarak, felsefe de kendinde ifadesini bulan şekliyle insanı konu etmek, onu tanımak bakımından en elverişli yol olarak görünmektedir. Zaten zamanımızda da, insan anlayışını bilim ve felsefe görüşü temellendirmekte ve bu her iki görüş, insanın beden ve ruhtan (maddi ve manevi kuvvetlerden) meydana gelen bir bütün oluşturduğu noktasında birleşmektedir²⁴.

Buna göre, insanı bütüncül bir bakış açısıyla değerlendiren, onun varlık dünyası içinde ve diğer varlık alanlarıyla olan bağıyla birlikte tanımaya imkan veren görüş tercih edilmelidir. Çünkü insan hakkındaki anlayış ve düşünceler çeşitli izmlere göre değişiklik göstermektedir. Bunlardan bir çoğu da, ya insanı beden ve ruh olarak ikiye bölmek ya da onun çeşitli özelliklerinden birini mutlaklaştırmak suretiyle açıklamaya çalışmaktadır. Halbuki, “insanı kendi bütünlüğü içinde anlamaya çalışmak”²⁵, onu ruh ve beden birliği fikrinden hareketle tanımak, gerçek anlamda tanımak anlamına gelmektedir²⁶.

Düşünce tarihi açısından bir genelleme yapıldığında, insanın kendini tanımamasının ne şekilde anlaşıldığına dair üç temel görüşten söz açılabilir. Bunlardan ilki, insanı (beden) madde olarak gören anlayış, ikincisi insanı ruh olarak kabul eden düşünce ve üçüncüsü de insanı beden ve ruhtan meydana gelen bir bütün olarak kabul eden görüştür. İnsanı ruh olarak gören düşünce, onun görünmeyen alemle ilişkisini ne ölçüde kolaylaştırıyorsa, onu bir madde ve beden olarak gören düşünce de, insanın ma’kul (akıl yoluyla anlaşılan) alemle olan ilişkisini o derece zorlaştırmakta, hatta imkansız kılmaktadır. Buna karşı, insanın bir bütün halinde ele alınması, onun kendisiyle, dış dünyayla ve görünmeyen alemle ilişkisini sağlıklı bir

²² COLLINGWOOD, Robin George, **Tarih Tasarımı**, (Çev. Kurtuluş Dinçer), İstanbul, 1990, s. 29.

²³ MENGÜŞOĞLU, Giriş, s. 21.

²⁴ ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Bugünün İnsanı”, **Türk Düşüncesi**, S. 4, İstanbul, Mart 1954, I/246.

²⁵ HARTMANN, Nicolai, “Almanya’da Yeni Ontoloji”, (Çev. Uluğ Nutku), **Felsefe Arkivi**, S. 16, İstanbul, 1968, s. 6.

²⁶ ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Aşk Ahlakı**, İstanbul, 1981, s. 199; ŞAHİN, a.g.e., s. 1.

şekilde kurmasına imkan hazırlamaktadır. Buna göre, insan, ruh ve bedenden oluşmuş bir bütündür. Ruh yönüyle görünmeyen aleme uzanabilmekte, bedene olan dönüklüğü ve bitişikliği ile de dış dünyayla ilgi kurabilmektedir²⁷.

2-DOĞU VE BATI ÇİZGİSİNDE “İNSAN”I GÖRÜŞ TARZI

Mekan ve yön tanımlayan doğu ve batı kavramı, ülkemizin düşünce dünyasını eskiden beri yakından ilgilendiren bir sosyal problemin başlığı olarak kullanılmaktadır²⁸. Bugün de insanlığın doğu ve batı diye ikiye bölündüğü bir gerçektir ve içinde yaşadığımız zaman diliminde öncelikle Avrupa ve Amerika'nın ortaklaşa paylaştığı batı medeniyeti ile gelenekçi bir tavır sergileyen doğu medeniyeti vardır²⁹.

Batı, Avrupa kafasından doğan ve onu taşan bir ifadedir. Doğu da Asya kıtasından doğan ve onun sınırlarını aşarak Afrika'nın kuzeyini boydan boy kaplayan bir kavramdır. Her şeyden önce doğu, Asya'ya ait kültürleri, hassasiyetleri ve yaşama tarzlarını yansıtır. Batı medeniyeti (Avrupa) din ve kültür birliği sağlamış gibi görünürken Asya veya doğu medeniyetinin bu birlikte mahrum olduğu gözlenmektedir³⁰.

Bu bilgiler ışığında biz de Herodot (m.ö.484 - 420) dan beri yapıla geldiği gibi³¹ meseleyi Doğu ve Batı kavramları açısından ele alırsak, ayrı ayrı özelliklerle anılan bu iki medeniyetin, farklı gerekçelerle de olsa, bugün, insanın kendi kendini bilmesinin, sosyal hayatı geliştirmedeki rolünde birleştikleri söylenebilir. Bu, bir bakıma batının ilk olarak ayrıldığı başlangıç noktasına tekrar geri dönmesidir. Çünkü, başlangıçlara doğru gidildikçe (m.ö IV.y.y) insanı yorumlama ve onun hakkındaki düşüncelerde bir birlik olduğu göze çarpmakta, orada insan evrenin bir özeti (bütün) olarak kabul edilmektedir.

Batı dünyasının, bilimle bilgelik arasındaki ayırımı, araçla amaç üzerinde açmazlara dolayısıyla insan hakkındaki yaklaşımlara da etki etmiştir. Şüphesiz ki, batıda da, bilimin, aslında çıkar düşüncesinin üstünde kalmış bir eylem olduğuna inananlar vardır. Ne var ki, bilim sayesinde meydana gelen medeniyet ve teknolojik ilerlemeler, bilimin bu çıkar duygusundan uzak amacını adeta unutturmuştur³². Büyüme, gelişme ve belki de batı medeniyetinin kaba maddiyatçılığı yüzünden, medeniyetin en yüksek gayesi insan kişiliğinin gelişmesi olacak iken, bu amaç yitirilmiş³³, insan, çaresizlik ve moral ezikliğiyle karşı karşıya bırakılmıştır³⁴.

²⁷ ŞAHİN, a.g.e., s. 1-2.

²⁸ ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Millet ve Tarih Şuuru**, İstanbul, 1948, s.11.

²⁹ GUENON, René, **Modern Dünyanın Bunalımı**, (Çev. Nebi Avcı), İstanbul, 1991, s.32.

³⁰ SAFA, Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, İstanbul, 1993, s. 131-132.

³¹ GRENARD, Fernard, **Asya'nın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü**, (Çev. Hamdi Varoğlu), İstanbul, 1941, s. 5.

³² ADIVAR, Adnan, **Bilim ve Din** (İlim ve Din), İstanbul, 1980, s. 21

³³ CARREL, a.g.e., s. 373-374.

³⁴ KEZER Aydın, **Türk ve Batı Kültürü Üstüne Denemeler**, Ankara, 1986, s. 58.

İnsana ilişkin bu belirlemeleri, çoğu batılı araştırmacılar dile getirmektedir. Onlara göre, çağımız ve bu çağda yaşayan insanlar bir bunalım içindedir. İnsanın varlık yapısı ve tarihinden kaynaklanan bir takım çatallaşmalar vardır ve çağımız insanı, kendi kendisi için problematik bir nitelik kazanmıştır³⁵. İnsanlığın en büyük gücü olan bilgiyi elinde bulunduran batı düşünüş biçiminde, insanın ikilikten kurtulamayacağı düşüncesi egemendir. İnsan bu ikiliğin çarpıştığı alandır ve sonun da insan “keşke dünyaya hiç gelmemiş olsaydım...” deme noktasındadır³⁶. Halbuki, doğu medeniyet dairesinde yer alan köklü düşünüş biçimlerinin konuyu ele alma şekli, istisnaları olmakla birlikte³⁷ başlangıçlardan bu yana pek fazla değişmemiş, insana yeryüzünün en değerli varlığı gözüyle bakılmıştır.

Ne var ki, doğuyla batı arasında bir dizi farklar sıralanarak, bir Yunan ya da batı mucizesinden söz edilmekte³⁸, insana ilişkin görüşlere bu kültürlerden hareketle bir temel oluşturulmaya çalışılmaktadır. Aslında, insanoğlunun, hayatın her alanında aynı anda ve aynı şekilde faaliyet göstermesi mümkün olamayacağından³⁹, hiçbir medeniyetin diğerlerinden her bakımdan üstün olması da beklenemez. Buna göre, doğusuyla batısıyla bütün insanlığın el birliği etmesi gerektiği açıktır. Çünkü, her iki medeniyet dairesinde de, hayatında bir şeylerin eksik olduğunu hisseden insanların sayısı gün geçtikçe çoğalmaktadır. Ağrısı olmayan hiçbir baş olmamasına rağmen, insan söz konusu olduğunda, doğu ve batı anlayış biçimlerinin birleşmiş olmaları başlı başına olumlu bir gelişme sayılmalıdır. El-birliğinin sağlanması noktasında da her iki medeniyet arasında karşılıklı bir taviz ya da birinin diğerine katılması gerekmemektedir. Batı için başlangıçta insanı tanıma bakımından taşıdığı amacına geri dönmesi; insanı değerli bir varlık ve dış dünyayla olduğu kadar görünmeyen alemle de ilişkili kabul etmesi, doğunun da mevcut amacını koruyarak, sarsılmış ve itirazlarla karşılaşmış bulunmakla beraber, etkisi hala sürmekte olan⁴⁰, batı medeniyet ve teknolojisine ulaşmak için aynı çabayı göstermesi gerektiğine inanması bir çıkışı yolu olarak denenebilir. Şüphesiz ki, her iki medeniyet açısından da her şeyden önce açık olmak, her kültür çevresi ve düşünüş biçimine saygılı ve objektif yaklaşmak gerekecektir. Böylelikle, bir kültür ve düşünce adına diğeri yok sayılmadığı gibi, hangi görüş veya düşüncenin insanlık idealine daha çok hizmet ettiği ya da edebileceği imkanı da ortaya çıkacaktır.

³⁵ FROM, a.g.e., s. 59 vd; SCHELER, a.g.e., s. 12; MİLLS, a.g.e., s. 253; CARREL, a.g.e., s. 9; CASSİNER, İnsan Üstüne, s. 30-31; ÖZLEM, Kültür Bilimleri, s. 130.

³⁶ HANÇERLİ, Orhan, **Düşünce Tarihi**, İstanbul, 1999, s. 279-281; **Goethe der ki**, (Çev. Gürsel Aytaç), Ankara, 1986, s. 20-22.

³⁷ Doğu dünyasında da konuya bunalımlı insan şeklinde yaklaşanlar, daha çok kapalı rejim veya demir perde ülkeleri diye ifade edilen toplulukların insanlarıyla sınırlıdır. Bkz. SOROKİN, Pitirim, **Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri**, (Çev. Mete Tunçay), Ankara, 1972, s. 17; es-SADR, M. Bakır, **Çağdaş İnsanın Açmazı**, (Çev. Melikşah Utku), İstanbul, 1989, s. 12.

³⁸ TOGAN, A. Zeki Velidi, **Tarihte Usul**, İstanbul, 1985, (Önsöz), XI vd.

³⁹ GUÉNON René, **Doğu ve Batı**, (Çev. Fahrettin Arslan), İstanbul, 1991, s. 9.

⁴⁰ SUNER, Saffet, **Düşüncenin Tarihteki Evrimi**, İstanbul, 1967, s. 410.

3-TÜRKLERE ÖZGÜ İLK KAYNAKLARIN “İNSAN”I GÖRÜŞ TARZI

Türk düşüncesi, doğu ve batıyla etkileşebilen; çeşitli kültür ve medeniyet çevrelerini başarılı bir şekilde sentezleyebilen özelliğiyle dikkat çeker. Bütün insanlığı düzene koyan bir hayat yolu bulmayı felsefe olarak seçen Türkler, ruhlarındaki doğal zeka, derin bir anlayış ve insani durumlara karşı iyi niyetli olmak gibi özellikleriyle Avrupalılar için değerli olabilecek bir çok erdeme sahiptir⁴¹.

Türk düşüncesi, insana yeryüzünün en üstün varlığı olarak bakmakta, onu, kendi kendisiyle, dış dünya ve görünmeyen alemle ilişkili ve irtibatlı kılabilecek bir anlayışı temele almaktadır. Olgun bir varlık, kamil insan olma yolunun herkese açık tutulduğu bu düşünüş biçiminde, insanın varlık yapısına uygun olarak kendi kendisini gerçekleştirmesi kaynaşma ve sosyalleşme sürecine bağlanmaktadır. Böylece, il ve töre⁴² anlayışı içerisinde gerçek mutluluğu yaşayan bir insan profili çizilmektedir⁴³.

Erdemli davranışların alış-verişiyle toplumsal ilişkilerin kurulmasını ön gören Türk düşüncesi, bu yaklaşımı, gevşeme ve bozulmalara karşı korumak ve bütün insanlığın hizmetine sunabilmek adına il ve töre anlayışı içinde sistematize ederek sağlamlaştırmaktadır. Çünkü bu il ve töre, Türk milletinin kendi yapısına ve oluşuna uygun, toplumsal kurumlar haline gelmiş⁴⁴, üstte gök çökmeyip, altta yer delinmediği sürece bozulmayacak şekilde düzenlenmiş bir il⁴⁵ ve töredir⁴⁶. O, gökler ile yerin kanunlarından çıkarılmıştır dolayısıyla da evrensel bir özelliğe sahiptir. Mesela; Oğuz destanında, kağanın ilk eşi bir ışık şeklinde gökten inmiş ve ondan, Gün, Ay ve Yıldız hanlar doğmuştur. İkinci eşi de ağaç kovuğundan, yani yerin derinliklerinden gelmiş ve ondan da Gök, Dağ ve Deniz hanlar dünyaya gelmiştir⁴⁷. Böylece Oğuzlar, soy ve güçlerini gök ile yerin büyük varlıklarından almış olmakta,

⁴¹ HOTHAM, David, **Türkler**, (Çev. M. Ali Kayabal), İstanbul, 1973, s. 268.

⁴² Töre, gencl anlamda, topluma göre yasa ve aktöre yerine geçebilen, ama gerçekte yasa olmayan davranış kalıbı olarak tanımlanabilir. ÖRNEK, Sedat Veyis, **Budunbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara, 1973, s. 63.

⁴³ FARABI, Ebu Nasr, **Kitabü'l-Milleti**, (Arapça Neş., Muhsin Mehdi), (Beyrut 1991), (Çev., Hasan Şahin), **Törelerin İç Yüzü Ya da Millet Üzerine**, Kayseri, 1997, s. 8 vd.

⁴⁴ TANYU, Hikmet, “Türk Töresi Üzerine Yeni Bir Araştırma”, **AÜİFD.**, Ankara, 1978, XXIII/101.

⁴⁵ İl veya el, “il, vilayet” [**Divanü Lügati't-Türk**, (Dizin) IV/175]; “İl, memleket, devlet, hükümdar”, [Ahmet Caferoğlu, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul, 1983, s. 61]; “İl, halk ülke devlet”, [Talat, Tekin, **Orhon Yazıtları**, Ankara, 1988, s.138]; “İl, devlet, kabile”, [A. Von, Gabain **Eski Türkçenin Grameri**, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara, 1995, s.274]; Bilgi için bkz., ARSAL, Sadri Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul, 1947, s. 263-267; KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, İstanbul, 1993, s. 220-221.

⁴⁶ **Yazıtlar**, I, D, 23; ÖGEL, Bahaeddin, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, İstanbul, 1988, s. 473-474.

⁴⁷ ORKUN, Hüseyin Namık, **Türk Efsaneleri**, İstanbul, 1943, s. 21-22; ERGİN, Muharrem, **Oğuz Kağan Destanı**, İstanbul, 1988, s. 15-16.

Türklerin oluşu evrenin unsurlarına intibak ettirilmektedir⁴⁸. Dünyanın hiçbir mitolojisinde bu kadar özlü ve realist bir anlayışla insanın konumlandırıldığına rastlamak mümkün olmadığı gibi, millet ve devlet anlayışının da böyle muhteşem bir tablo ile temsil edildiği görülmemektedir.

Temel hareket noktası olarak insanı gökler ile yer arasında üstün bir varlık olarak konumlandıran Türk düşüncesi, bu sayede, insanın dış dünyayla (doğayla) olan ilişkisi anlamında, çok düzeyli ve sağlam bir kalkış noktası yakalamış olmaktadır. Çünkü, gerek gökler ve orada bulunan güneş ay vb. gezegenler olsun, gerekse yer ve orada bulunan dağ, orman, su vb. şeyler olsun, bütün bu unsurlar bir çeşit kutsallık taşımakta, canlı bir varlık olarak düşünülmektedir⁴⁹. Böylelikle naturist bir karakter taşıdığı gözlenen Türk düşüncesinde, insanın dış dünyayla olan ilişkisi kutsal bir anlayış etrafında şekillendiği için belli bir düzeyi yakalamış olmaktadır.

Nitekim, evrenin yaratılışının yıllık olarak tekrarlanması, dünya ve insanın yaratılış gününün kutlanması anlamına gelen Nevruzda⁵⁰ bu düşünce açıkça kendini göstermektedir. Doğa, Nevruz zamanı canlanmakta, Nevruzda, yaratılış adeta yenilenmekte ve yaşanmaktadır. Bu yüzden Türkler, kendi kültür ve değerler sisteminin bir ürünü olarak, çok yönlü oluşumlara cevap verecek şekilde⁵¹, bir doğa, varoluş ve diriliş bayramı niteliğinde, çok eski devirlerden itibaren Nevruz'u bir bayram ve şenlik havası içinde kutlamaktadırlar⁵².

Çağımızda, insanla doğa arasındaki dengenin bozulduğu, çeşitli çevre sorunlarının yaşandığı göz önüne alındığında, bu anlayış biçiminin ne denli önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Çünkü, çağdaş insan için doğanın hiçbir kutsal tarafı kalmamıştır. Sorumluluktan uzak bir anlayışla, doğa, deyim yerinde ise adeta tepe tepe kullanılarak harap edilmektedir.

Yeryüzüne canlılık ve kutsallık atfeden anlayış biçimi, insanla doğa arasında bir iş birliğini ön görmekte, doğanın, kendisiyle konuştuğunu hissetmesini istemektedir. Bu, insan onuruna çok daha yakışan, düzeyli bir duruştur ve insan bu bilinçle doğaya daha anlamlı bakabilmektedir. Bu duruşta artık doğadaki bir taş, taşıdığı özelliği bakımından bengü (ölümsüz, ebedi) diye anılmakta, ölümsüzlüğü, yani, değişmeyen, yenilenmeyen statik hayatı simgelemekte; güz geldiğinde solan ve bahar gelince tekrar yeniden yapraklanan ağaç ise, dinamik hayatı simgeleyen bir öge olarak doğadaki yerini almaktadır. Böylelikle insan, üstünlüğünü, yalnızca uzun

⁴⁸ ÖGEL, Bahaeddin, **Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara, 1982, s. 1; **Türk Mitolojisi**, Ankara, 1989, I/140.

⁴⁹ GÜNGÖR, Harun, "Türklerde Kutsal Mekan Anlayışı", **TDTD.**, S. 43, İstanbul, Temmuz 1990, s. 40.

⁵⁰ ELİADE, Mircea, **Kutsal ve Dindışı**, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1991, s. 58.

⁵¹ TÜRKDOĞAN, Orhan, "Eski Bir Kültür Kodu Olarak Nevruz", **TDA.**, S. 100, İstanbul, Şubat 1996, s. 33.

⁵² ÇAY, Abdulhaluk M, **Türk Ergenekon Bayramı Nevruz**, Ankara, 1993, s. 237.

hayatıyla değil aynı zamanda devamlı yenileşme yeteneğiyle de gösterebileceğini anlamış olmaktadır⁵³.

Türk düşüncesi, temelinde, bütün görünüşlerini gök ve yeryüzünün simgelediği birbirine zıt, fakat aynı zamanda birbirini tamamlayan iki evrensel ilkedен oluşan bir sistem anlayışıyla⁵⁴, insanı odak (merkezi) bir noktaya yerleştirmektedir. Dolayısıyla gök ile yer arasında yaratılmış olan insanda, her iki ilkedен (gök ile yer) de bir pay vardır ve insan her iki tarafa açık bir varlıktır.

Bu anlayış biçiminde insan, görünen ve görünmeyen alemle ilişkili ve kendi kendini gerçekleştirmeye açık bir varlık olarak tanımlanmaktadır. Türk düşüncesinin temel kavramlarından biri olan “kut”, bu ilişkiyi ve insanın açık bir varlık oluşunu açık bir şekilde belgelemektedir.

“Uğur, devlet, baht, talih, saadet⁵⁵”, “mutluluk, devlet, saadet, değer, derece, ruh, unsur⁵⁶”, “ruh, manevi kuvvet, cesaret, ikbal, siyasi egemenlik gücü, devlet yönetimi güç ve yetkisi, şevket⁵⁷”, “saadet, rahmet, azamet, ruh⁵⁸”, “talih⁵⁹”, “asalet, şeref, haşmet, izzet, hakimiyete liyakat ve ehliyet, karizma, ilahi lütuf” vb. kelime ve anlamlarla karşılanan “kut” sözcüğü⁶⁰, çok geniş ve zengin anlamıyla kapsamlı, felsefi bir kavramdır. Kut; “1- Gerçek varlığı en olgun düzeyine “entelekeia”sına doğru, iyi ve güzel değerlerini ise en son sınırlarına ulaştıran (ilke) sebeptir. 2- Kut, en olgun seviyeye ulaşmış varlığın ta kendisidir. 3- Kut, gerçek varlığın en olgun düzeyine ulaşma halidir. 4- Kut, bütün bunların böyle olduklarını bilmektir, bilgeliktir. Gerçek varlık, uyumlu evren, erdemli toplum, erdemli insan; işte kut bütün bunları kapsar ve kutun bütün diğer anlamları buraya bağlıdır”⁶¹.

Kut, her şeyden önce, Tanrının bir armağanıdır ve Tanrı her kime yardım ederse o her iki dünyada da kut bulur, yani, mesut, mutlu olur⁶². Böylelikle, Tanrı, özenerek yarattığı ve ruh verdiği kullarına kut da verir, bu iyi şans, onların hayatta

⁵³ AVCIOĞLU, Doğan, **Türklerin Tarihi I**, İstanbul, 1989, s. 358.

⁵⁴ ESİN, Emel, **Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)**, İstanbul, 1979, s. 1; ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türk Tefekkür Tarihi I**, İstanbul, 1933, s. 37.

⁵⁵ KAŞGARLI, a.g.e., IV/388.

⁵⁶ ARAT, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig III**, (İndeks), İstanbul, 1979, s. 293.

⁵⁷ KAFESOĞLU, İbrahim, “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **TED.**, İstanbul, 1970, s. 26.

⁵⁸ GABAİN, a.g.e., s. 284.

⁵⁹ MORİ, Masao, “Ch’i-min Hakan’ın Bir Çin İmparatoruna Gönderdiği Mektubun Üslubu Üzerine”, **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara, 1966, s.367.

⁶⁰ Geniş bilgi için bkz., KÜYEL, Mübahat Türker, “Kut, Farabi ve İbn Sina’daki el-Akl el-fa’al İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?”, **İbn Sina Doğumunun Bininci Yılı Armağanı**, Ankara, 1984, s. 489-590.

⁶¹ KÜYEL, Mübahat Türker, “Türklerde Adalet Kavramının Ontolojik Bir Temeli Var mıdır”, **X.TTK.**, (Ankara, 22-26 Eylül, 1986), Ankara, 1991, III/738; KÜYEL, “Felsefe Geleneği”, s. 12.

⁶² HACİB, Yusuf Has, **Kutadgu Bilig**, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara, 1991, b: 109 (s. 19), 1267 (s. 101); BAŞER, Sait, **Kutadgu Bilig’de Kut ve Töre**, Ankara, 1990, s. 52.

başarılı olmalarını sağlar⁶³. Kağan yapmak, buyruk ve yarlık vermek, küş, tülüg, kut ve bilig vermek, kılmak, yaratmak hep Tanrının iradesindedir⁶⁴.

Tanrıdan kut alanların başında “Kağan” gelir. O, Tanrının yeryüzündeki temsilcisidir, Tanrı buyurduğu ve “devletli” (kut sahibi) olduğu için Kağan olmuştur. Kağan, Tanrı gibidir, gökseldir, gökte doğar, ölünce göğe uçar, yarlığanmıştır, kutlanmıştır. Kutluluğunu Tanrı’dan alan Hakan, onu idaresindekilere aktarır, budununu (halkını) çok sever, onu düşünür, İltiş unvanının da gösterdiği gibi, onun en başta gelen görevi, halkı derleyip toparlamak, il tutmak, devlet kurmak ve halkı için gece gündüz öle yite çalışmaktır⁶⁵.

Kuvvet güç⁶⁶ can ve canlılık anlamlarını da içeren kut sadece Kağanda değil, diğer canlı ve cansız bütün varlıklarda da bulunabilir. O bazen bir Kam’da bazen de bir demirdedir. Bazen bir suda varlığını sürdürür bazen de bir ağaçta ortaya çıkar. Böylelikle o, zaman zaman da kendisini bereket ve bolluk olarak gösterir. O, ancak pis, kötü, ve kara ve karanlık şeylerde bulunmaz⁶⁷. Bu yüzden insan, kötü, pis, kara ve karanlık işlerden uzak durmalı, kutlu bir hayat sürmeyi arzulamalıdır.

Diğer taraftan, kut her yerde ve herkese açık olmakla birlikte, o sürekli ve kalıcı değildir. Onun aynı zamanda, uçma, kaçma, göçme, vefasız ve dönek olma gibi özellikleri de vardır. O artıp eksilebilir ya da büyüyüp küçülebilir⁶⁸. Buna göre, esas olan, onu elde etmek veya sahip olmak değil onun devam ve kalıcılığını sağlamaktır. Mesela, kutluluğunu Tanrıdan almış olan Hakan, eğer hakanlık görevini hakkıyla yerine getirmez ise, kut ondan gider ya da geri alınır⁶⁹.

Hatta bilgisiz kişiye de devlet ve kut gelebilir fakat bu onda devamlı kalmaz ve gerçekte kut, akıllı ve bilgili kişiye daha çok yakışır⁷⁰. Bu yüzden kut sahibi olmak kadar ona uygun davranış ve anlayış içinde bulunmak da gerekmektedir. Bu ise ancak, erdem ve bilgi yoluyla olmakta dolayısıyla bilgelik, alplik ve erdemlilik,

---

⁶³ ÖGEL, Mitoloji, I/482.

⁶⁴ KÜYEL, Mübahat Türker, “Bilge Kağan Bir ‘Filozof-Arhont’ mudur”, **XI.TTK**, (Ankara 5-9 Eylül), Ankara, 1994, II/457-458; YILDIRIM, Dursun, “Köktürk Çağında Tanrı mı, Tanrılar mı Vardı?”, **Türk Kültürü Araştırmaları** (Muharrem Ergin’e Armağan), Yıl, XXVIII/1-2, Ankara, 1992, s. 295.

⁶⁵ **Yazıtlar**, I, G, I, 9; **Yazıtlar**, II, D, 22; Rasony, Laszlo, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1993, s 98; ROUX, Jean Paul, **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul, 1994, s. 91; MORİ, a.g.m., s. 365; KÜYEL, “Kut, Farabi ve..”, s. 527-528; KAYDU, Ekrem, “Türklerde Kutsal Hükümdarlık”, **Prof. Dr. M. Tayyib Okıç Armağanı**, (AÜİİF), Ankara, 1978, s. 98-99; DONUK, Abdulkadir, “Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı”, **TED**, Yıl, 1979-1980, S. 10-11, İstanbul, 1981, s. 49

⁶⁶ EBULGAZİ, Bahadır Han, **Şecere-i Terakime**,(Haz. Zuhul Kargı Ölmez), Ankara, 1996, s. 413.

⁶⁷ KÜYEL, “Kut, Farabi ve..”, s. 505 vd.

⁶⁸ HACİB, a.g.e., b: 662, s. 58, b: 670, s. 59; Küyel, “Kut, Farabi ve..”, s. 542; BAŞER, a.g.e., s. 53.

⁶⁹ KÜYEL, “Kut, Farabi ve..”, s. 532.

⁷⁰ HACİB, a.g.e., b: 1707, 1709, 1710, 1711, 1712, s. 131.

kut sahibi olmanın, onu devamlı ve kalıcı kılmanın en temel şartı olarak görünmektedir⁷¹.

İnsanlık idealine hizmet eden, insana saygının hiçbir unsurunu ihmal etmeyen Türk düşünüş biçiminin ortaya çıkardığı insan, karakter olarak yaratıcıdır. Çünkü Türk, esas itibarıyla, kendine güvenen, aktif, kahraman mizaçlı bir kişiliği temsil eder. Eski Türk destanlarında bu tiplendirme, mensup olduğu kavmi yüceltmek için gece gündüz çalışan alp tipiyle sembolize edilir⁷².

Eski ve yeni bir çok Türk lehçesinde “kahraman, cesur, yiğit, bahadır, zorlu⁷³” anlamlarında kullanılan “alp” kelimesi, bazen şahıs ismi, bazen bir sıfat ve unvan, bazen de bir kabile teşkilatı içinde askeri bir asalet topluluğunun adı olarak kullanılmaktadır⁷⁴. Yazıt ve destanlarda kurt ile simgeleştirilen alp⁷⁵ aynı zamanda ideal insan tipini temsil eder.

Alplik, zaman ve hız kavramlarını çağrıştıran, atlı göçebe Türk topluluklarının hareketliliğini sembolleştiren bir düşüncedir⁷⁶. Türklerin geniş Asya bozkırlarında çok eski dönemlerden beri geçirdikleri çetin ve mücadeleci hayat şartları, kahramanlık ve cengaverlik ananelerinin Türk hayatında yerleşmesinde oldukça etkili olmuş, böylelikle, uzun asırlar boyunca Türkler bu alplik geleneğine bağlı kalmışlardır⁷⁷. Bu geleneğe bağlı olarak yetiştirilen insan tipinden, yabancı kaynaklar övgüyle söz eder ve Türklerin tamamını bu insan tipiyle eşdeğer karakterli olarak düşler ve öyle anlatırlar⁷⁸.

⁷¹ ESİN, İslamiyetten Önceki, s. 89.; KÜYEL, “Filozof-Arhont”, II/461.

⁷² KAPLAN, Mehmet, “Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar”, **Türk Kültür ve Medeniyeti I**, Ankara, 1976, s. 71.

⁷³ KAŞGARLI, a.g.e., IV/21; CAFEROĞLU, a.g.e., s. 8.

⁷⁴ KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “alp” mad, İ.A., İstanbul, 1993, I/379.

⁷⁵ **Yazıtlar**, I, D, 12; ELİYAROV, Süleyman, “Kurddan Türeyiş Efsanesinin Tarihi Coğrafyasına Dair”, **TDA.**, S. 65, İstanbul, Nisan 1995, s. 92.

⁷⁶ TÜRKDOĞAN, Orhan, “Türk Düşünce Sistemi Üzerine Bir Deneme”, **Türk Yurdu** (Türk Düşünce Hayatı Özel Sayı) S. 44, Ankara, Nisan, 1991, XI/27.

⁷⁷ KÖPRÜLÜ, a.g.m., IV/382.

⁷⁸ “Türk, ancak korkulması gerekenden korkar, ümit edilmeyecek şeye karşı ümit beslemez. Bir şeyi elde etmeye çalışmaktan onu kesin ümitsizlik alıkor. Daha çoğunu elde etmedikçe azı bırakmaz. Eğer her ikisini elde etmesi mümkün ise hiç birini feda etmez. İyi bilmediği bir şeyin hiçbir tarafını iyi bilmez, iyi bildiği hususun tamamını sağlam yapar. Her işini bizzat kendisi görür ve içi de dışı gibidir. Hiçbir netice çıkmayacak bir şeyle uğraşmaz. Uyku ile vücudunu dinlendirmese uyumaz, bununla beraber, uykusu uyanıklıkla karışık, uyanıklığı esnasında uyuklamaz. Eğer onların memleketlerinde peygamberler ve filozoflar yaşayıp da bunların fikirleri kalplerinden geçse, kulaklarına çarpsa idi, sana Basralıların edebiyatını, Yunanlıların felsefesini ve Çinlilerin sanatını unuttururlardı. Bkz., el-CAHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr, **Hilafet Ordusunun Menkubeleri ve Türkler’in Faziletleri**, Çev. Ramazan Şeşen, Ankara, 1988, s. 75; Ayrıca bkz., DANİŞMEND, İsmail Hami, **Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı**, İstanbul, 1961.

Türk düşüncesinde alp tipi, genel anlamda bu düşünceyi kendine ahlak prensibi yapan, hayatına ilke edinen kimse olarak belirginleştirilmekte⁷⁹, Türk topluluk ve devletlerinde alp ve alplik anlayışı bir erdem olarak görülmektedir. Türkler ordu ve askerlik anlayışlarını bu inanış üzerine kurmakta, devletin devamı ve yükselişi bu anlayışa dayandırılmaktadır⁸⁰. Cesaret, yiğitlik, yüksek askerlik mahareti, üstün devlet adamı olma gibi yüksek vasıflar alp insan tiplemesiyle temsil edilmektedir⁸¹. Şüphesiz ki, alp kişi, bir savaş makinesi değil, gelişmiş ve olgunlaşmış bir ruha sahip olan bilge insandır. Göktürk yazıtlarında, büyük Türk kağanlarından söz açılırken “ Alp Kağan imiş! Bilge Kağan imiş” birlikte kullanılması bu bağlamın bir ifadesidir⁸².

Nitekim Kağanların, en başta gelen unvanlarından biri de “bilge”dir⁸³ ve Türk düşüncesinde insanoğlunun menşei büyük sayılmakla birlikte, toplumda temayüz edebilmek için insanların bilge olmaları şart koşulmaktadır⁸⁴. İnsanlar ayrılıksız (adırtsız), yani eşittirler, aralarında ayrılık yoktur fakat hizmet, tecrübe ve bilgelik özellikleri insana ayrıcalık kazandırır⁸⁵. Yazıtlarda, “kişioğlu” ifadesi bütün insanlığı temsil eder şekilde kullanılmış olmakla birlikte⁸⁶, kişi ya da kişioğlu ile yalnguk aynı değildir. Yalnguk insana yanıldığı için verilen bir ad olup⁸⁷, daha çok beşeriyete yani bütün insanlara yönelik olarak kullanılır⁸⁸. Yalnguk çok, fakat [insan, adam, kimse, halk, kadın, zevce ve eş, anlamlarında] “kişi” azdır. Kişi, ya da kişioğlu, “insanca , bilgece hareket eden”, başkalarına faydalı olan, yalnguklara baş olan kimsedir⁸⁹.

SONUÇ

Türk düşüncesinin araştırılması tarih ve kültür mirası yoluyla, Türk insanının kendi kişiliğini tanıma arzusu ve etkinliğinin bir parçasıdır.

Bu açıdan Türklere ait çeşitli zihni çaba ve faaliyetlerin, en eski devirden itibaren ortaya konulması, öncesi ve sonrasıyla Türk düşüncesini bir bütün ve birlik halinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Toplumumuzda hakim olmaya başlayan bazı sağlıksız değerlerin önüne geçmek adına imkanlarımızın neler olduğunun araştırılması ve bilinmesine ihtiyaç vardır.

Türklere ait kaynaklarının türü ne olursa olsun, onlar, rast gele bir kelime ve şekil yığımindan ibaret olmayıp, onların ardında öncelikle, düşünen, duyan, bilen, acı

⁷⁹ KAFESOĞLU, a.g.e., s. 333.

⁸⁰ ÖGEL, Devlet, s. 245-246.

⁸¹ CÖHÇE, Salim, **Şemsi Melikleri**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1986, s. 417.

⁸² ÖGEL, Devlet, s. 245-246.

⁸³ DONUK, Abdulkadir, **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler**, İstanbul, 1988, s. 8.

⁸⁴ HACİB, a.g.e., b: 1958, s.149; BAŞER, a.g.e., s. 11.

⁸⁵ HACİB, a.g.e., b: 201, s. 26; ÖGEL, Devlet, s. 11.

⁸⁶ **Yazıtlar**, I, D, 1; **Yazıtlar**, I, K, 11.

⁸⁷ HACİB, a.g.e., b: 197, s. 25.

⁸⁸ KAŞGARLI, a.g.e., IV/736.

⁸⁹ KAŞGARLI, a.g.e., IV/335; HACİB, a.g.e., b: 866-869, s. 73; ÖGEL, Devlet., s. 11.

çeken, seven... vb. bedeni ve ruhuyla bir bütün oluşturan bir insan, bir toplum, bir kültür ve medeniyet vardır.

Türklere özgü kaynaklarda sembolleştirilen tip her ne kadar özel anlamda sadece Türk insanı da olsa, onda çok gelişmiş bir demokratik ruh hakimdir ve onun temsil ettiği değerler bütün insanlık için öngörülen temel hak ve hürriyetler yani insani değerlerdir.

ABSTRACT

One of the most fundamental research fields of today's disciplines and thought is human beings. Philosophy is the most common point of view to identify human being. Three philosophical approaches are important as sub-views; human's relationship with himself, outside-world and metaphysics.

Turkish thought encounters human as a whole, because Turkish people migrates from one civilisation to another. Thus their human perception is a universal one. Actually Turkish has valuable virtues such as deeper sympathy, smoother reaction to human error, which might be desirable by Western Culture. Alpien type described above needs attention to contribute to western civilization.

This study focuses on human as one of fundamental problems of thought history in the light of legends, appopes and major documents of earlier Turkish Thought.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Adnan, Bilim ve Din (İlim ve Din), İstanbul, 1980.
- NADİR, Albert Nasri en-Nefsü'l-Beşeriyetü İnde İbn Sina, Beyrut, 1986.
- ARAT, Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig III, İstanbul, 1979.
- ARİSTO, Metafizik I, (Çev. Hilmi Ziya Ülken), İstanbul, 1935.
- ARSAL, Sadri Maksudi, Türk Tarihi ve Hukuk, İstanbul, 1947.
- AVCIOĞLU, Doğan, Türklerin Tarihi I, İstanbul, 1989.
- BAŞER, Sait, Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre, Ankara, 1990.
- CAFEROĞLU, Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, 1983.
- CAHİZ, Ebu Osman Amr b. Bahr, Hilafet Ordusunun Menkıbeleri ve Türkler'in Faziletleri, (Çev. Ramazan Şeşen), Ankara, 1988.
- CARREL, Alexis İnsan Denen Meçhul, (Çev. Refik Özdek), İstanbul, 1983.
- CASSİRER, Ernst İnsan Üstüne Bir Deneme, (Çev. Necla Arat), İstanbul, 1980.
- COLLINGWOOD, Robin George, Tarih Tasarımı, (Çev. Kurtuluş Dinçer), İstanbul, 1990.
- CÖHÇE, Salim, Şemsi Melikleri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 1986, s. 417.
- ÇAY, Abdulhaluk M. Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara, 1993.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, Garb Menbalarına Göre Eski Türk Seciye ve Ahlakı, İstanbul, 1961.
- DONUK, Abdulkadir, "Türk Devletinde Hakimiyet Anlayışı", Tarih Enstitüsü Dergisi, yıl, 1979-1980, S. 10-11, İstanbul, 1981, s. 49 vd.
- _____, Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Ünvan ve Terimler, İstanbul, 1988.
- EBULGAZİ Bahadır Han, Şecere-i Terakime, (Türkmenlerin Soykütüğü), Haz. Zuhal Kargı Ölmez, Ankara, 1996, s. 413.
- ELİADE, Mircea Kutsal ve Dindışı, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara, 1991.
- ELİYAROV, Süleyman, "Kurddan Türeyiş Efsanesinin Tarihi Coğrafyasına Dair", TDA., S. 65, İstanbul, Nisan 1995, s. 92.
- ERGİN, Muharrem, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1988.
- ESİN, Emel, Türk Kozmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar), İstanbul, 1979.
- _____, İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul, 1978.

- FARABİ, Ebu Nasr, Kitabü'l-Milleti, (Arapça neş., Muhsin Mehdi), (Beirut 1991),
Çev. Hasan Şahin, Törelere İç Yüzü Ya da Millet Üzerine, Kayseri, 1997.
- FROM, Erich, Erdem ve Mutluluk, (Çev., Ayda Yörükân), İstanbul, 1993.
- GABAİN, A. Von, Eski Türkçenin Grameri, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara, 1995.
- GARAUDY, Roger, İnsanlığın Medeniyet Destanı, (Çev. Cemal Aydın), İstanbul, 1995.
- GÖKALP, Ziya, “İnsan Telakkisi”, Makaleler VII, (Haz. M. Abdülhaluk Çay), Ankara, 1982, s. 67.
- GÖKBERK, Macit, Kant İle Herder'in Tarih Anlayışları, İstanbul, 1997.
- Goethe der ki, (Çev. Gürsel Aytaç), Ankara, 1986.
- GRENARD, Fernard Asya'nın Üstünlüğü ve Düşkünlüğü, (Çev. Hamdi Varoğlu), İstanbul, 1941.
- GUÉNON, René, Doğu ve Batı, (Çev. Fahrettin Arslan), İstanbul, 1991.
_____, Modern Dünyanın Bunalımı, (Çev. Nebi Avcı), İstanbul, 1991.
- GÜNGÖR, Harun, “Türklerde Kutsal Mekan Anlayışı”, TDTD., S. 43, İstanbul, 1990, s. 40.
- HACİB, Yusuf Has, Kutadgu Bilig, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara, 1991.
- HANÇERLİ, Orhan, Düşünce Tarihi, İstanbul, 1999.
- HARTMANN, Nicolai, “Almanya'da Yeni Ontoloji”, (Çev. Uluğ Nutku), Felsefe Arkivi, S. 16, İstanbul, 1968, s. 6.
- HOTHAM, David, Türkler, (Çev. M. Ali Kayabal), İstanbul, 1973.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul, 1970, s. 26.
_____, Türk Milli Kültürü, İstanbul, 1993.
- KAPLAN, Mehmet, “Kültür ve Kültürü Meydana Getiren Unsurlar”, Türk Kültür ve Medeniyeti I, Ankara, 1976, s. 71.
- KAŞGARLI Mahmud, Divanü Lügati't-Türk (I-IV), (Ter, Besim Atalay), Ankara, 1992.
- KAYDU, Ekrem, “Türklerde Kutsal Hükümdarlık”, Prof. Dr. M. Tayyib Okıç Armağanı, (AÜİİF), Ankara, 1978, s. 98-99.
- KEZER, Aydın, Türk ve Batı Kültürü Üstüne Denemeler, Ankara, 1986.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, “alp” mad, İ.A., İstanbul, 1993, I/379.
- KÜYEL, Mübahat Türker, “Bilge Kağan Bir ‘Filozof-Arhont’ mudur”, XI.TTK, (Ankara 5-9 Eylül), Ankara, 1994, II/457-458.

- _____, “Kut, Farabi ve İbn Sina’daki el-Akl el-fa’al İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?”, İbn Sina Doğumunun Bininci Yılı Armağanı, Ankara, 1984, s. 489-590.
- _____, “Türklerde Adalet Kavramının Ontolojik Bir Temeli Var mıdır”, X.TTK., (Ankara, 22-26 Eylül, 1986), Ankara, 1991, III/738.
- MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, Kant ve Scheler’de İnsan Problemi, İstanbul, 1969.
- MERİÇ, Cemil, Jurnal, (Haz. Mahmut Ali Meriç), İstanbul, 1992.
- MİLLS, C. Wright, Toplumbilimsel Düşün,(Çev. Ünsal Oskay), Ankara, 1979.
- MONTAİGNE Michel de, Denemeler, (Çev. Sabahattin Eyüpoğlu), İstanbul, 1995.
- MORİ, Masao, “Ch’i-min Hakan’ın Bir Çin İmparatoruna Gönderdiği Mektubun Üslubu Üzerine”, Reşit Rahmeti Arat İçin, Ankara, 1966, s.367.
- NERMİN Aygen, “İnsanlığın Kültür Tarihi Hakkında”, DTCFD., S. 4, Ankara, Mayıs-Haziran, 1946, IV/429.
- ORKUN, Hüseyin Namık, Türk Efsaneleri, İstanbul, 1943.
- ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, 1988.
- _____, Türk Mitolojisi I, Ankara, 1989.
- _____, Türklerde Devlet Anlayışı, Ankara, 1982.
- ÖRNEK, Sedat Veyis, Budunbilim Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1973.
- ÖZLEM, Doğan, Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi, İstanbul, 1986.
- RASONYI, Laszlo, Tarihte Türklük, Ankara, 1993.
- ROTHACKER, Erich, Tarihselcilik Sorununun, (Çev. Doğan Özlem), İstanbul, 1990.
- ROUX, Jean Paul, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul, 1994.
- SADR, M. Bakır, Çağdaş İnsanın Açmazı, (Çev. Melikşah Utku), İstanbul, 1989.
- SAFA, Peyami, Türk İnkılâbına Bakışlar, İstanbul, 1993.
- SCHELER, Max, İnsanın Kosmos’taki Yeri, (Çev. Tomris Mengüşoğlu), İstanbul, 1988.
- SCHİMMEL, Annemarie Tasavvufun Boyutları, (Çev. Ender Gürol), 1982.
- SOROKİN, Pitirim, Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, (Çev. Mete Tunçay), Ankara, 1972.
- SUNER, Saffet, Düşüncenin Tarihteki Evrimi, İstanbul, 1967.
- ŞAHİN, Hasan, Descartes’in Tanrı Anlayışı ve İslami Açından Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1982.

_____, ”İnsan-Din İlişkisi”, EÜİFD., S,1, Kayseri, 1983, s. 111.

TANYU, Hikmet, “Türk Töresi Üzerine Yeni Bir Araştırma”, AÜİFD., Ankara, 1978, XXIII/101.

TEKİN, Talat Orhon Yazıtları, Ankara, 1988.

TOGAN, A. Zeki Velidi, Tarihte Usul, İstanbul, 1985.

TOYNBEE, Arnold, Medeniyet Yargılanıyor, (Çev. Ufuk Uyan), İstanbul, 1991.

_____, Tarih Bilinci, I-II, (Çev. Jane Caplan), İstanbul, 1978.

TÜRKDOĞAN, Orhan “Türk Düşünce Sistemi Üzerine Bir Deneme”, Türk Yurdu (Türk Düşünce Hayatı Özel Sayı) S. 44, Ankara, Nisan, 1991, XI,/27.

_____, “Eski Bir Kültür Kodu Olarak Nevruz”, TDA., S. 100, İstanbul Şubat 1996, s. 33.

ÜLKEN, Hilmi Ziya Türk Tefekkür Tarihi I, İstanbul, 1933

_____, “Bugünün İnsanı”, Türk Düşüncesi, S. 4, İstanbul, Mart 1954, I/246.

_____, Aşk Ahlakı, İstanbul, 1981.

_____, Millet ve Tarih Suuru, İstanbul, 1948.

YILDIRIM, Dursun, “Köktürk Çağında Tanrı mı, Tanrılar mı Vardı?”, Türk Kültürü Araştırmaları (Muharrem Ergin’e Armağan), Yıl, XXVIII/1-2, Ankara, 1992, s. 295.

YILMAZ, Nusrettin, Eski Türk Yazıt ve Destanları Işığında Tarihi Varlık Olarak İnsan, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 1998.